

┌   ┌

Roman Pracki

Filip Melanchton – prekursor dialogu z Kościołem wschodnim

Wstęp

Współczesny dialog luterkańsko-prawosławny utożsamiany jest często z działalnością powołanych w latach 70-tych XX-wieku, międzykościelnych komisji, których praca zaowocowała licznymi dokumentami ekumenicznymi. Tymczasem inicjatywy mające na celu zbliżenie luteran do Kościoła Wschodniego, w istocie swymi korzeniami sięgają XVI wieku. Już wtedy przedstawiciele obydwu tradycji, zainicjowali wymianę myśli i poglądów, która wykroczyła poza okazjonalne spotkania, zyskując status oficjalnego dyskursu akademickiego. Wśród najbardziej istotnych wątków szesnastowiecznego dialogu doktrynalnego, kontynuowanych we współczesnych inicjatywach ekumenicznych, wymienić należy powstanie *Confessio Augustana Graeca* – przekład *Wyznania Augsburskiego* na język grecki, autorstwa Filipa Melanchtona (1497-1560), będące wynikiem jego spotkania z prawosławnym mnichem Demetriosiem z Korfu, oraz korespondencji teologicznej pomiędzy Patriarchą Konstantynopolitańskim Jeremiaszem II, a teologami luterkańskimi z uniwersytetu w Tybindze, która traktowana jest jako pierwszy w historii dialog ekumeniczny¹.

Pomimo wielu cennych inicjatyw i zaangażowania najwyższych autorytetów, dialog prawosławno-luterkański w swej pierwszej fazie nie posiadał niestety

---

¹ E. Przybył, *Wyznania wiary, Kościoły orientalne i prawosławne*, Kraków 2006, s. 270-272.

jednolitej struktury i wielokrotnie ulegał rozproszeniu, by ostatecznie zostać przerwany na blisko czterysta lat².

Niemniej można zaryzykować stwierdzenie, iż szesnastowieczny dialog doktrynalny okazał się podstawą współczesnej dyskusji teologicznej pomiędzy Kościołami prawosławnym i luterańskim, która bez tego jest nie tylko niepełna, ale i wyrwana z całości. Działania mające na celu zbliżenie Kościoła reformacji do prawosławia stanowią kontekst dla dialogu nawiązanego w drugiej połowie XX wieku. Powołana w latach 80-tych Wspólna Komisja Luterańsko-Prawosławna jak i liczne lokalne komisje dialogu bilateralnego, niejednokrotnie powoływały się na wielowiekową tradycję wzajemnych kontaktów oraz merytoryczny związek, pod względem podejmowanych tematów.

1. Teolog dialogu

Wśród teologów reformacji niewielu zajmowało się kwestią dialogu i porozumienia. Retorykę kościelną w drugiej połowie XVI wieku przenikały przede wszystkim kwestie apologetyczne, mające na celu uprawomocnienie procesu przemian w Kościołach ewangelickich lub obronę tradycyjnych wartości z drugiej. Szukając pierwotnych inspiracji dla współczesnego dialogu prawosławno-luterańskiego, na poczesnym miejscu umieścić należy dzieło najbliższego współpracownika Marcina Lutra – Filipa Melanchtona³.

Magister Filip, wówczas jeszcze młody teolog, w wieku dwudziestu jeden lat oddelegowany został z prestiżowego uniwersytetu w Tybindze, nieopodal Stuttgartu, na nowopowstałą prowincjonalną uczelnię wittenberską. Poświęcając się zagadnieniom filologii klasycznej, zetknął się tam z Lutrem, który zdążył już zyskać rozgłos dzięki swym wcześniejszym wystąpieniom. Zarażony idea

---

² Badaczką luterańsko-prawosławnego dialogu w XVI wieku jest Dorothea Wendebourg – obecnie profesor wydziału teologicznego Uniwersytetu Humboldta w Berlinie. W roku 1986 opublikowała pracę zatytułowaną: *Reformation und Orthodoxie, Der ökumenische Briefwechsel zwischen der Leitung der Württembergischen Kirche und Patriarch Jeremias II. von Konstantinopel in dem Jahren 1573 – 1581*, Göttingen 1986. Korespondencja, która została poddana analizie przez niemiecką profesor, jest ostatnim etapem dialogu w XVI w.

³ Filip Melanchton (1497-1560) – reformator religijny, współpracownik Marcina Lutra, profesor Uniwersytetu w Wittenberdze. Autor dogmatyki ewangelickiej *Loci communes seu hypotyposes theologicae* (1521) oraz *Wyznania Augsburskiego* (1530) i *Apologii* (1531). Historycy podkreślają także wkład Melanchtona w prace nad przekładem Biblii na język niemiecki (1534) dokonany przez Marcina Lutra (1483-1546).

reformacyjną Melanchton, pelen humanistycznego zapału, stał się w niedługim czasie prawą ręką Lutera. Jego siła polegała zasadniczo na precyzji wypowiedzi, łagodności charakteru oraz powściągliwości w wydawaniu opinii, czego zdawało się brakować pozostałym reformatorom zgromadzonym wokół wittenberskiej wszechnicy⁴. Zalety te docenił sam Luter, czemu dał świadectwo w słowach, jakie miał wypowiedzieć przeczytawszy projekt *Konfesji Augsburskiej* autorstwa swego współpracownika „Przeczytałem obronę magistra Filipa; podobą mi się bardzo i nie wiem, co mógłbym w niej poprawić lub zmienić. Nawet mi to nie uchodzi, gdyż nie umiem stąpać tak łagodnie i cicho”⁵.

Postawa dialogu, właściwa Melanchtonowi, pozwalała mu zachować daleko idący dystans w próbach dogmatyzowania kwestii spornych. Dla przykładu, komentując marburskie spotkanie Marcina Lutera i Ulricha Zwingliego (1484-1531), mające doprowadzić do porozumienia pomiędzy niemieckim i szwajcarskim nurtem reformacji, konstatawał spór obydwu teologów w kwestii obecności Chrystusa w komunii⁶: „Oto dyskutowali na temat Wieczery Pańskiej, jak gdyby zaglądali do nieba i pytali Jezusa, jak rozumie słowa: to jest ciało moje. Przecież tu na ziemi problemu tego nie rozwiążą. Nam, słabym ludziom, nie godzi się też zgłębianie i badanie wszystkich spraw”⁷.

Pojednawczy charakter wypowiedzi magistra Filipa, znalazł swe odzwierciedlenie w dialogu prowadzonym przez niego z teologiem ewangelicko-reformowanym Martinem Bucerem (1491-1551), o równie wyważonym usposobieniu, który to dialog przeszedł do historii jako *Konkordia Wittenberska* (1536 r.). Zainspirował on powstanie nowej wersji *Wyznania Augsburskiego*, znanej jako *Confessio Augustana Variata*, wydanej cztery lata później. Po śmierci Marcina Lutera w 1546 roku dokument ten, poddany ostrej krytyce gnejzjolute-

---

⁴ K. Karski, *Protestanci a ekumenizm – wkład spadkobierców reformacji w dzieło jedności*, Warszawa 2001, s. 15.

⁵ M. Uglorz, *Marcin Luter – Ojciec Reformacji*, Bielsko Biala 1995, s. 104.

⁶ Była to pierwsza inicjatywa ekumeniczna w łonie samej reformacji, jaka miała na celu połączenie nurtu wittenberskiego (Luter, Karlstadt, Melanchton) i szwajcarskiego (Zwingli, Bucer, Oekolampadius). Inicjatorem spotkania był Landgraf Heski Filip (1504-1567), który w obliczu *Edyktu Wormackiego* (1529), w pojednaniu niejednorodnego protestantyzmu, widział szansę na przetrwanie stanów ewangelickich. Przedstawiciele obu stron prowadzili dyskurs teologiczny za pośrednictwem publikacji na temat wieczerzy pańskiej. Spotkanie Lutera i Zwingliego miało miejsce 30.10.1529 roku w Marburgu.

⁷ K. Karski, *Protestanci i ekumenizm ...*, dz. cyt., s. 15.

ran⁸, ostatecznie nie przetrwał próby czasu i nie znalazł się w oficjalnym kursie Kościoła⁹.

Przytoczone powyżej przykłady stanowią zaledwie niewielki wycinek działalności Filipa Melanchtona, ukazując jednakże charakter człowieka, określonego nie bez przyczyny mianem prekursora dialogu luterańsko-prawosławnego. Niemiecki teolog nie poprzestał jedynie na kontaktach z innymi reformato-rami oraz przedstawicielami tradycji katolickiej, ale w swej inkluzywnej perspektywie eklezjologicznej wykraczał o wiele dalej, szukając płaszczyzn porozumienia także z Kościołem wschodnim. Zainteresowanie prawosławiem obecne jest w sposób dosłowny w *Apologii Konfesji Augsburskiej*, gdzie w artykule dwudziestym drugim, traktującym o praktyce dystrybucji komunii pod dwiema postaciami, autor powołuje się na konkretny przykład prawosławnej praktyki: „Dlatego jest rzeczą wiadomą, że sakrament został ustanowiony dla wszystkich wiernych Kościoła. I do dzisiaj trwa ten obyczaj w Kościołach greckich, a był także niegdyś w Kościołach łacińskich, jak świadczą Cyprian i Hieronim itd.”¹⁰.

Kolejne odniesienie do ortopraksji Wschodu znajdujemy w artykule XXIV, mówiącym o praktyce mszy prywatnych: „Że zaś u nas odbywa się tylko msza publiczna, czyli ogólna, wspólna, to nic się nie dzieje wbrew Kościołowi powszechnemu. Albowiem w parafiach greckich nawet dzisiaj nie odprawia się mszy prywatnych, lecz odprawiana jest jedynie publiczna msza, i to tylko w niedzielę i święta (...) Wszystko to są ślady dawnych obyczajów”¹¹. Także w wykładni ewangelickiego pojmowania liturgii eucharystycznej Melanchton posilkuje się cytataми zaczerpniętymi z Boskiej Liturgii świętego Jana Chryzost-

---

⁸ Po śmierci Marcina Lutra (†1546) doszło do podziału w środowisku reformacji wittenberskiej. W wyniku polaryzacji stanowisk, powstały dwa ugrupowania: „gnezjoluteranie” – określający siebie samych mianem „prawdziwych luteran” oraz tak zwani „filipiści”, skupieni wokół Melanchtona, nazywani także „ugodowcami” lub „adiaforytami”.

⁹ G. Wenz, *Zum Streit zwischen Philippisten Und Gnesiolutheranern, Lutherische Konfessionalisierung*, Katholische Nachrichten Agentur [dalej: KNA] – Ökumenische Information [dalej: ÖI] nr 12, 2000 r., s. 1-8.

¹⁰ *Apologia Konfesji Augsburskiej*, [w:] *Księgi Wyznaniowe Kościoła Luterańskiego*, Bielsko-Biała 1999 r., Art. XXII p. 4.

¹¹ Tamże, Art. XXIV p. 6.

toma¹², dowodząc znaczenia słów: *logike latreia* jako rozumnej służby chrześcijanina, a nie spełnianej Bogu ofiary¹³.

Podobne argumenty odnoszące się do wspólnego stanowiska ewangelików i prawosławnych względem prymatu Biskupa Rzymu, znaleźć można w innej księdze symbolicznej luteranizmu, mianowicie w *Traktacie o władzy i prymacie papieża*, gdzie teolodzy zgromadzeni w Szmalkalden w roku 1537 pod przewodnictwem Filipa Melanchtona, dowodząc słuszności swego stanowiska, powołują się najpierw na świadectwa biblijne, a później na uwarunkowania historyczne, z których wynika, iż honorowy prymat Patriarchatu Rzymskiego istniał z nadania ludzkiego, a nie Bożego¹⁴. Także i tutaj znaleźć można odniesienie do świętego Jana Chryzostoma, będące komentarzem do słów Jezusa o opoce, gdzie w punkcie 28. traktatu czytamy: „Chryzostom mówi: Na tej opoce, nie na Piotrze. Bo nie na człowieku, lecz na wierze Piotra, Bóg zbudował swój Kościół. O co zaś chodziło w tej wierze? O to: Ty jesteś Chrystus, Syn Boga żywego”¹⁵. Ewentualne posądzenie Melanchtona o instrumentalne wykorzystanie teologii prawosławnej, jako apologetycznego źródła argumentacji w polemice z Kościołem rzymskim, wydaje się być zupełnie pozbawione podstaw, choćby z tego powodu, iż reformator także sam występował w roli rzecznika Kościoła wschodniego. Wittenberski profesor, odrzucił obecny w średniowiecznej retoryce pogląd, głoszony między innymi przez katolickiego teologa Jana Ecka¹⁶, jakoby upadek cesarstwa bizantyjskiego miał być dopustem bożym, spowodowanym zerwaniem więzi eklezjalnych Konstantynopola z Rzymem. Kontrargumentował: „Konstantynopol był nie tylko ostoją cesarstwa greckiego, ale także sławnym schronieniem dla Kościoła i jego nauki”¹⁷, dlatego przyczyn upadku chrześcijańskiej monarchii Wschodu upatrywać trzeba raczej

---

¹² Jan Chryzostom (ok. 350-407) nazywany Złotoustym, biskup Konstantynopola, Ojciec i Doktor Kościoła.

¹³ *Apologia Konfesji Augsburskiej*, dz. cyt., Art. XXIV p. 78–88, por. Rz 12,1.

¹⁴ *Traktat o władzy i prymacie papieża*, [w:] *Księgi Wyznaniowe Kościoła Luterskiego*, Bielsko-Biala 1999, p. 12-14.

¹⁵ W dorobku Jana Chryzostoma trudno znaleźć dosłowny cytat. Może być to parafraza, por. *In Mattheum hom. LXXXII*, 54: PG 58, s. 534, odniesienie do powyższej homilii znajduje się także w Liście apostolskim Jana Pawła II *Oriente lumen*, por. www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/-jan_pawel_ii/listy/orientale_lumen_02051995.html (2011.03.16)

¹⁶ Jan Mayer von Eck, (1486-1543) teolog obozu katolickiego, adwersarz Marcina Lutra.

¹⁷ K. Karski, *Protestanci i ekumenizm ...*, dz. cyt., s. 22.

wśród czynników niezależnych od Kościoła, którym nie należy nadawać dogmatycznego znaczenia.

2. Teolog inicjatywy

Pierwsze kontakty, jakie Filip Melanchton nawiązał z prawosławnymi chrześcijanami, zdawały się mieć charakter bardziej polityczny, aniżeli teologiczny. Najlepsze świadectwo powyższego stanowi jego korespondencja z mnichem Antoniossem Eparchosem z greckiej wyspy Korfu¹⁸. Prowadzona od roku 1546 wymiana listów, poświęcona była w dużej mierze tematyce religijno-politycznych uwarunkowań reformacji¹⁹. Podobnie wyglądały relacje Melanchtona z prawosławnym szlachcicem, Janem Jakubem Heraklidesem Basilikosem - późniejszym hospodarem Mołdawii, przybyłym w 1550 roku do Wittenbergi²⁰.

W tym miejscu wypada zaznaczyć, iż wspomniane wyżej próby nawiązania teologicznego dialogu, były po stronie wittenberskiej pozbawione ściśle określonej płaszczyzny, mogącej w przyszłości stanowić fundament porozumienia. Jedną z przyczyn takiego stanu rzeczy mógł być brak realnej możliwości nawiązania bezpośredniego sprawnego dialogu pomiędzy przedstawicielami obu tradycji teologicznych, którego nie sposób zastąpić nawet najlepszą wymianą korespondencji.

W świetle wspomnianych trudności, wydarzeniem niebagatelnej wagi okazało się przybycie do Niemiec w maju 1559 roku prawosławnego diakona Demetriosza Mysosa z Serbii, który podczas całego swego pobytu w Wittenberdze był gościem Filipa Melanchtona. Wizyta ta stała się dla niemieckiego reformatora bezpośrednią inspiracją do podjęcia przekładu *Wyznania Augsburskiego* na język grecki. Tekst greckiego przekładu *Augustany* znany jest z odpisów, które Melanchton wysłał do swoich uczniów: Hieronima Baumgartnera (1498-1565) reformatora i burmistrza Norymbergi, Johannesa Mathesiusa (1504-1565) duchownego i reformatora, oraz Georga Cracoviusa (1525-1575) profesora uniwersytetu w Wittenberdze i zarazem zięcia Jana Bugenha-

---

¹⁸ T. Nikolaou, *Die orthodox-lutherischen Beziehungen im XVI Jahrhundert*, [w:] *Confessio Augustana Graeca*, KNA – ÖI, nr 14/15, 1980, s. 5.

¹⁹ Tamże, s. 6.

²⁰ Tamże, s. 7.

gena²¹. Listy zostały wysłane, jak pisze Melanchton, w dniu „w którym piszę do Patriarchy Bizancjum”²².

Wittenberski uczony w liście z 18 października 1559 roku informuje jednego z przyjaciół, iż przygotował dla diakona Demetriosia, oprócz listu, także grecki przekład „wyznania naszego Kościoła”²³. Grecki mnich był gościem Melanchtona od dnia przyjazdu do Wittenbergi tj. 16 lub 17 maja, aż do 18 października, kiedy to reformator informuje swych przyjaciół o wysłanym za jego pośrednictwem liście do Patriarchy Joazafa II. Łatwo zatem wskazać ramy czasowe, w których powstał grecki tekst *Augustany* – jest to blisko pięć miesięcy, od maja do października 1559, czyli na pół roku przed śmiercią Filipa Melanchtona, umarł bowiem 19 kwietnia 1560 roku w Wittenberdze. W tytule greckiego przekładu wskazano, kto był jego redaktorem, któremu wittenberski profesor powierzył to zadanie. Był to uczeń Melanchtona, filolog i grezysta Paulus Dolscius (1526-1589), który w tym czasie pełnił prestiżowy urząd rektora szkoły przy parafii mariackiej w Halle. Po śmierci Melanchtona wyjechał do Włoch skąd wrócił jako doktor medycyny i objął funkcje miejskiego medyka, także w Halle. Jako uznany znawca języków klasycznych, Dolscius był także autorem, napisanej 15 marca 1558 roku, przedmowy do łacińskiego tekstu *Augustany*²⁴.

Jako że adresatem nie była strona katolicka, tak więc w przekładzie osłabione zostały apologetyczne wątki odnoszące się do usprawiedliwienia i bożego pojednania z człowiekiem. W to miejsce magister Filip uwypuklił pojęcia prawowierności i odrodzenia, celowo nawiązując do teologicznej wrażliwości Wschodu. Także w kwestiach liturgicznych wprowadzono sformułowania bardziej dostojne i zbliżone do mentalności Greków. *Confessio Augustana Graeca*²⁵

²¹ Jan Bugenhagen (1485-1558) Doctor Pomeranus, reformator działający w Niemczech, Danii i na Pomorzu. Podobnie jak Marcin Luter, młodość spędził jako zakonnik w klasztorze Norbertan. Współautor 17 artykułów *Konfesji Augsburskiej*. Współpracował z Lutrem przy przekładzie Pisma Świętego na język niemiecki, dokonał także własnego tłumaczenia. Od 1539 roku pełnił urząd superintendenta Saksonii.

²² G. Kretschmar, *Die Confessio Augustana graeca, Kirche im Osten*, nr 20, 1977, s. 11.

²³ Tamże, s. 12.

²⁴ Tamże, s. 15.

²⁵ *Acta et Scripta Theologorum Wirtembergensium et Patriarchae Constantinopolitani: Augustana Confessione intern femiferunt: Graece' & Latine' ab ijfdem Theologis edita, Witenbergae In Officina Haredum Johannis Cratonis, Anno M. D. LXXXIII*, por.:

wraz z listem przewodnim do Patriarchy Ekumenicznego Joazafa II, została przesłana do Konstantynopola za pośrednictwem diakona Demetriosa²⁶.

Nadzieje, jakie niemiecki teolog żywił w związku z możliwością nawiązania dialogu z Patriarchatem Konstantynopolitańskim, okazały się przedwczesne. Filip Melanchton, który zmarł w kilka miesięcy później, pozostawił w swej bogatej spuściźnie przyszłym pokoleniom przesłanie, którego postulatem jest otwarcie się protestantyzmu na duchowość i teologię Kościoła Wschodniego.

Fakt, iż, z przyczyn niezależnych od każdej ze stron, ówczesny dialog pomiędzy luteranami a prawosławnymi okazał się trudny w kontynuacji, nie umniejsza zasługi Filipa Melanchtona w tym względzie, któremu historia przydała miano prekursora dialogu prawosławno–luterańskiego, jaki rozwinął się intensywnie dopiero w drugiej połowie dwudziestego wieku²⁷. Bez wątpienia autor i systematyk doktrynalnych podstaw reformacji wittenberskiej, w swym spojrzeniu na Kościół, zakreślał o wiele szerszy krąg, aniżeli jemu współcześni. Pod tym względem o całe stulecia wyprzedził dzisiejsze koncepcje dialogu oraz model ekumenii jako pojednanej różnorodności²⁸.

3. Teolog ukryty

Grecki odpis *Augustany* wysłany przez Filipa Melanchtona 18 października 1559 roku do Konstantynopola nosił tytuł: *ΕΞΟΜΟΛΟΓΩΗ/ΣΙΣ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΠΙ/στεως, τουτέστι διδαχής χριστιανικής προ/σενεχρείσα Καρόλω των ρωμαίων αυτο/κράτορι άνικητοτάτω ... CONFESSIO FI/DEI EXHIBITA INVI/ctiss. Imperatori Carlo V Caesa/ri Aug. In Comitjjs Augustae, an/no M. D. XXX: Graece/reditta a Paulo Dolscio/Plauensi*²⁹. Przekład *Augsburskiego Wyznania*

---

http://books.google.pl/books?id=s7wUAAAAQAAJ&pg=PR94&lpq=PR94&dq=Acta+et+Scripta+Theologorum+Wirtembergensium&source=bl&ots=kVajj9SkTi&sig=7rVoUZzagjHSjdF2z1doTZSpoWc&hl=pl&ei=5KSATd7YJIaR4Qab46j3Bw&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=8&ved=0CEwQ6AEwBw#v=onepage&q=Acta%20et%20Scripta%20Theologorum%20Wirtembergensium&f=false (2011.03.16)

²⁶ W treści listu Melanchton odwołuje się do świadectwa kuriera – Demetriosa, por. *Acta et Scripta* ..., dz. cyt., s. 23.

²⁷ K. Karski, *Ekumeniczne znaczenie Filipa Melanchtona*, Studia i Dokumenty Ekumeniczne [dalej: S-DE], nr 2(40), Warszawa 1997, s. 25-34.

²⁸ Por. *Z problemów Reformacji*, t. 3, Warszawa 1982, s. 5-45.

²⁹ G. Kretschmar, *Die Confessio Augustana Graeca* ..., dz. cyt., s. 15.

Wiary na grekę nie jest wydarzeniem jednostkowym, lecz wpisuje się w kontekst swoich czasów. Wśród inicjatyw kręgu reformacji w XVI i XVII wieku można wskazać kilka podobnych przedsięwzięć. Teolodzy ewangeliccy posługiwali się chętnie klasyczną greką, po pierwsze - ze względu na jej biblijny rodowód, a po wtóre - ze względu na pragnienie wpisania teologii ewangelickiej w kanon chrześcijańskiej nauki Kościoła powszechnego. Ponadto, klasyczna greka jest językiem Ojców Kościoła Wschodniego, których darzono w kręgu reformacji szczególną atencją, o czym świadczyć może jedna z wypowiedzi Filipa Melanchtona: „... w atmosferze bojaźni Bożej trzymamy się Pisma Świętego, kanonów prorockich i apostoelskich oraz dogmatycznych synodów świętych i nauk waszych Ojców: Atanazego, Bazylego, Grzegorza, Epifaniusza, Teodoretę, Ireneusza i wszystkich innych dzielących ich nauki. Nauczamy, iż autentyczna religia polega na prawdziwej wierze i posłuszeństwie wobec nałożonych na nas kanonów bożych, a nie na posłuszeństwie wobec bałwochwalczych i wymyślonych form kultu, które z pogwałceniem wszystkich przykazań stworzyli prostacy mnisi łacinników”³⁰.

W interesującym nas okresie przełomu XVI i XVII wieku dokonano licznych przekładów myśli reformacyjnej na język grecki. Wśród traktatów teologicznych, ksiąg wyznaniowych oraz pism budujących, wymienić należy *Katechizm Heidelberski*, który przełożył w roku 1567 Friedrich Sylburg³¹. Ponadto przekład *Confessio Belgica* autorstwa Jacobusa Reviusa z 1623 roku oraz *Common Preyer Book* wraz z *Psalterzem* przełożony przez Eliasa Petleya i wydany w Londynie w 1638 roku³². Otwartości reformatorów, dowodzi fakt, iż translacje dokonywano nie tylko na klasyczną grekę, mamy bowiem przykłady XVI i XVII-wiecznych tłumaczeń na język nowogrecki³³.

³⁰ *Acta et Scripta ...*, dz. cyt., s. 23.

³¹ K. Rozemond, *Archimandrite Hierotheos Abbatios 1599-1664*, Leiden 1966, s. 28.

³² G. Kretschmar, *Die Confessio Augustana Graeca ...*, dz. cyt., s. 16.

³³ Przekłady na grekę nowożytną - demotykę (gr. Νεοελληνική), miały miejsce w Siedmiogrodzie, gdzie niemieccy osadnicy wyznania ewangelickiego założyli liczne kolonie: Kronstadt, Schäßburg, Mediasch, Hermannstadt, Mühlbach, Bistritz, Klausenburg. W Hermannstadt (Sibiu), w roku 1544, a następnie w Kronstadt w roku 1550, wydano *Katechizm* w j. nowogreckim autorstwa Valentina Wagnera z przeznaczeniem do użytku w greckich parafiach prawosławnych. Katechizm ten otrzymał Melanchton 29 maja 1559 roku od Alberta Hardenberga, por. I. Juhász, *Reformáció Az Erdélyi Románok Között*, Kolozsvár 1940, s. 41-44.

O zamiarze przekładu *Augustany* Melanchton pisał do jednego ze swoich uczniów już w 1547 roku³⁴. Niestety koncentracja na pracy dydaktycznej sprawiła, że plany te zostały odłożone. Dopiero spotkanie z diakonem Demetriossem, które miało miejsce dwanaście lat później, dało nowy impuls dawnym postanowieniom. *Confessio Augustana Graeca* nie da się jednak zakwalifikować ani jako przekład na klasyczną grekę, ani też grekę nowożytną. Intencją powstania tego dzieła nie było stworzenie greckiego odpowiednika pierwotnego tekstu łacińskiego czy niemieckiego, który posłużyłby profesorom i studentom teologii w Niemczech jako pomoc dydaktyczna i studium translacji. Celem pracy Dolsciusa i Melanchtona nie było także stworzenie przekładu, który byłby użyteczny dla greckich parafii prawosławnych na Bałkanach w celu przybliżenia im wyznaniowości ewangelickich sąsiadów. Wizja, która towarzyszyła powstaniu *Confessio Augustana Graeca*, to przede wszystkim zredagowanie tekstu zrozumiałego dla greckich teologów prawosławnych³⁵. Niektórzy badacze, wśród nich także Ernst Benz i Georg Kretschmar, uważają, że publikacja greckiego przekładu pod rzekomą redakcją Dolsciusa jest mistyfikacją. Zdaniem nestorów dialogu luterkańsko-prawosławnego był to zabieg, mający na celu ukrycie się właściwego autora na nowo zredagowanego dzieła³⁶. Na mistyfikację miałby wskazywać fakt, że nazwisko Dolsciusa pojawia się jedynie na karcie tytułowej greckiego przekładu *Konfesji* z 1584 roku, poza tym nie ma potwierdzenia w żadnym ze znanych dokumentów.

4. Teolog w dialogu ze samym sobą

W przygotowaniu *Confessio Augustana Graeca*, Melanchton posłużył się wersją wydaną drukiem w 1531 roku. Jako że egzemplarz *Wyznania*, które zostało odczytane 25 czerwca 1530 roku w Augsburgu, nie zachował się, dlatego autor uznał *editio princeps* za tekst pierwotny i obowiązujący. Należy pamiętać, że Filip Melanchton opublikował w roku 1540 nowy tekst *Wyznania* pod tytułem *Confessio Augustana Variata*. O ile za życia Marcina Lutera dokument ten nie budził specjalnych emocji, o tyle po jego śmierci w 1546 roku, stał się głównym wy-

---

³⁴ Filip Melanchton w liście z dnia 1 września 1547 roku, do swego ucznia Joachima Camerariusza Starszego (1500-1574), dzieli się nadzieją na rychłe przystąpienie do pracy nad przekładem, por. M. H. Jung, *Frommigkeit und Theologie bei Philipp Melanchton*, Tübingen 1998, s. 193.

³⁵ G. Kretschmar, *Die Confessio Augustana Graeca ...*, dz. cyt., s. 18.

³⁶ E. Benz, *Wittenberg und Byzanz*, Marburg 1949, s. 122.

znacznikiem konfesyjnej prawowierności dla obozu filipistów i gnezjoluteran. Zdaniem niemieckiego teologa i badacza Wilhelma Maurera, to właśnie *Confessio Augustana Variata* z 1540 roku, znalazła się wśród ksiąg wyznaniowych Związku Szmalkaldzkiego³⁷. Ostatecznie w zredagowanym przez wittenberskiego profesora *Corpus Doctrinae Christianae* w wydaniu z lutego 1560 roku, Melanchton przywraca brzmienie dwudziestu pierwszych artykułów *Wyznania* z jej pierwszej edycji tj. z 1531 roku³⁸. Ostatnie wydanie ujawnia, że pracom redakcyjnym poddano także artykuły od XX do XXVIII. Kolejne wydania *Augustany* pokazują, że była ona dla jej autora tekstem żywym, nad redakcją którego nie przestawał pracować do końca swego życia. Podobnie grecki przekład, pozostaje pod wpływem obydwu wersji, a więc także ciągle żywego tekstu, poddawanego analizie i zmianom. Wpływ *Konfesji* z 1540 roku, jest widoczny także w układzie całości *Confessio Augustana Graeca*.

W części pierwszej Melanchton przedstawił kolejność artykułów XI i XII; z kolei w części drugiej (art. od XX do XXVII) zastosował następującą kolejność: *de missa* (art. XXIV), *de utraque specie sacramenti* (art. XXII), *de confessione* (art. XXV), *de discrimine ciborum etc.* (art. XXVI), *de coniugio sacerdotum* (art. XXIII), następnie dalej jak w *CA Invariata: de votis monachorum* (art. XXVII), *de potestate Ecclesiastica* (XXVIII). Ponadto *CA Graeca* posiada inny nagłówek artykułu XXVI. Artykuł XXVIII (*Von der Bischofen Gewalt*) został na nowo zredagowany już w *editio princeps* względem pierwowzoru odczytanego w Augsburgu 25 czerwca 1530 roku – Melanchton zamieścił w greckim przekładzie wersję z pierwszego wydania, choć także ten artykuł poddawany był pracy redakcyjnej aż do ostatniego wydania w lutym 1560 roku. W tym przypadku wittenberski profesor uznał, że wersja artykułu XXVIII z pierwszego wydania *Augustany* będzie bardziej odpowiadać teologicznej wrażliwości prawosławnego odbiorcy aniżeli teksty z *CA Variata* z 1540 lub ostatniej wersji, przygotowywanej w tym samym czasie co grecki przekład i opublikowanej w 1560 roku³⁹.

Pomiędzy *editio princeps* z roku 1530 a wersją *CA Variata* z roku 1540, jedynie w pierwszych trzech artykułach brak jest wyraźnych różnic. Także prawie całkowitą zbieżność ma brzmienie artykułów XI i XIV. Reszta tekstu została

³⁷ W. Maurer, *Luther und das evangelische Bekenntnis*, [w:] *Kirche und Geschichte*, t. 1, Göttingen 1970, s. 213-266.

³⁸ R. Stupperich, *Philippus Melanchthon Werke in Auswah*, Gutersloh 1955, s. 12-79.

³⁹ *Acta et Scripta ...*, dz. cyt., s. 28.

poddana pracy redakcyjnej. *Confessio Augustana Graeca* jednoznacznie oparta jest na *editio princeps* w artykułach: VIII, X, XV-XVII, XIX. Z kolei w artykułach: II, VI, VII, XII-XIII, XVIII, XX-XXI, XXII-XXVII, podstawą tłumaczenia była *CA Variata*. Porównanie z kolejnymi wydaniem *Augustany* ujawnia, iż brzmienie artykułu XXI najbardziej zbliżone jest do wersji z roku 1560. Powyższa analiza wskazuje, iż grecki przekład *Wyznania Augsburskiego*, zarówno w układzie poszczególnych artykułów jak i w ich treści, w zdecydowanej większości, oparty jest na *Confessio Augustana Variata* z 1540 roku⁴⁰.

Dalsze porównanie greckiego przekładu z tekstem z 1540 roku, świadczyć może, iż mamy w tym przypadku do czynienia, nie tyle z nową translacją co z kolejną wersją redakcyjną *Augustany*⁴¹. W tekście tym znajdują się liczne parafrazy i uzupełnienia, mające na celu uwypuklenie prawosławnemu odbiorcy zasadniczych treści luterńskiej reformy łacińskiego Kościoła Zachodu. Zdaniem niektórych teologów, parafraza *Wyznania* nie jest spójna dla całości tekstu – uważa się, że są to zabiegi mające charakter podkreśleń, zwracających szczególną uwagę na niektóre partie tekstu⁴². Stąd wniosek Georga Kretschmara, że *Confessio Augustana Graeca* to prawdopodobnie przekład Paula Dolsciusa oparty na *CA Variata*, na którym ręką Filipa Melanchtona, przed ostatecznym drukiem naniesione zostały modyfikacje w niektórych partiach tekstu. Świadczyć o tym mają zabiegi typograficzne, np. wielkie litery na początku niektórych akapitów, wskazujące na ważność niektórych partii tekstu. Georg Kretschmar sugeruje, że takiej ingerencji w tekst oraz układ graficzny publikacji, mógł dokonać w tamtym czasie, jedynie sam autor *Wyznania Augsburskiego*⁴³.

Filip Melanchton do końca życia pracował nad *Augustaną*. Najpierw pisze tekst *Wyznania* po niemiecku, aby umożliwić jak najszerszy do niego dostęp. Następnie dokonuje przekładu na łacinę, w celu dotarcia do teologów i humanistów. Wreszcie wittenberski profesor pragnie udostępnić treści reformacji także przedstawicielom Kościoła wschodniego – w tym przypadku korzysta

---

⁴⁰ N. P. Feldmeth, *Patriarch Jeremias II, the Tübingen Lutherans, and the Greek Version of the Augsburg Confession: A Sixteenth Century Encounter*. Fuller Theological Seminary 2000, s. 5.

⁴¹ G. Kretschmar na podstawie analizy i porównania trzech wersji *Konfesji Augsburskiej* z lat: 1531, 1540, 1559 i 1560, zauważa, że „w porównaniu do *editio princeps*, przetłumaczony tekst oparty jest w większości na *CA Variata*, w którym widoczne są zmiany redakcyjne autora”, por. G. Kretschmar, *Die Confessio Augustana Graeca ...*, dz. cyt., s. 20.

⁴² G. Kretschmar, *Die Confessio Augustana Graeca ...*, dz. cyt., s. 21-22.

⁴³ Tamże.

z *CA Variata*, posługując się, zamiast definicji dogmatycznych, formą opisową⁴⁴. Widać to szczególnie na przykładzie nauki o usprawiedliwieniu.

Termin *justificatio*, był wykorzystywany już wcześniej przez scholastyków, którzy stosowali go w odniesieniu do sakramentu pokuty. Piotr Lombardus (1100-1164) pisał o wewnętrznej i zewnętrznej pokucie – zewnętrzna to sakrament, z kolei wewnętrzna, to cnota duszy. W obydwu postaciach jest to podstawa zbawienia i usprawiedliwienia⁴⁵. Podobne uwarunkowanie widać w teologii Marcina Lutera, gdzie usprawiedliwieniu towarzyszy pokuta⁴⁶. Powyższa zależność da się zauważyć także w teologii Filipa Melanchtona⁴⁷. Podporządkowanie nauki o usprawiedliwieniu rozważaniom na temat pokuty jest szczególnie widoczne w *Confessio Augustana Variata*. Widać to na przykładzie redakcji artykułu XII (XI). Zasadzie tej służy zamiana kolejności artykułów oraz temat pokuty jako część składowa *confessio peccatorum* zarówno *contritio* jak i *fides*. Dla Melanchtona, pokuta stanowi nieodzowny element przyjęcia nauki Chrystusa, z kolei spowiedź oraz absolucja stanowią eklezyjalną projekcję tej prawdy – co jest bezpośrednim nawiązaniem do wewnętrznej i zewnętrznej pokuty u Piotra Lombardusa⁴⁸. Wychodząc od tekstu z Ewangelii według świętego Łukasza 24,47⁴⁹ autor *Augustany* kontynuuje swoją myśl w artykułach IV-VI. Postulat upamiętania i odpuszczenia grzechów *propter Christum*, ma się realizować przez urząd zwiastowanego Słowa i szafarstwo sakramentów, których to owocem będą dobre uczynki. Wiara i świadectwo przynależą wspólnie do usprawiedliwienia człowieka przed Bogiem: „*Semper igitur sentiendum est nos consequi remissionem peccatorum, et personam pronunciarum iustam, id est acceptari, gratis, propter Christum, per fidem*”⁵⁰. Grecki przekład *Wyznania Augsburskiego* z 1559 roku, w art. IV i V jest translacją tekstu z 1540 roku – czyli *CA Variata*, z kolei artykuły

⁴⁴ Tamże, s. 29.

⁴⁵ Magistri Petri Lombardi, *Liber VI Sententiarum*, distinctio 14,1 “et utraque causa salutis et iustificationis”, www.franciscan-archive.org/lombardus/opera/l2-06.html (2011.03.16)

⁴⁶ M. Luter, *95 Tez, teza 1.*: „Gdy Pan i Mistrz nasz Jezus Chrystus rzecze: "pokutujcie", to chce, aby całe życie wiernych było nieustanną pokutą”, <http://www.luteranie.pl/pl/?D=239> (2011.03.15)

⁴⁷ W. Maurer, *Archiv für Reformationgeschichte*, nr 53, Gütersloh 1962, s. 123.

⁴⁸ Podobnie jak w art. XII (XI), autor podporządkował tej samej zasadzie treść art. XX.

⁴⁹ „począwszy od Jerozolimy, w imię jego ma być głoszone wszystkim narodom upamiętanie dla odpuszczenia grzechów”.

⁵⁰ *Confessio Augustana Variata: Das Protestantische Einheitsbekenntnis von 1540*, Pfalz 1993, art. VI.

VI i XX zostały poddane redakcji, mającej na celu uwypuklenie nauki o usprawiedliwieniu, który to zabieg miał zobrazować zbieżność poglądów obydwu tradycji oraz doprowadzić do „żywej wspólnoty” na podstawie fundamentalnych prawd wiary⁵¹. Nadzieję taką wyraził Melanchton w liście do Patriarchy Joazafa II, które to pismo wraz z greckim przekładem *Augustany* dotarło nad Bosfor.

Podsumowanie

Wraz z przekładem *Wyznania Augsburskiego* na język grecki, Filip Melanchton skierował do Patriarchy Joazafa II list pełen entuzjazmu i nadziei na zbudowanie wspólnoty opartej na tych samych fundamentalnych założeniach: łaski i wiary. Nadziei tej towarzyszyło także przeświadczenie o możliwości zbudowania wspólnej opozycji do teologii rzymskiej⁵². Obraz Kościoła wschodniego, jaki stworzyli sobie reformatorzy niemieccy, z racji braku osobistych doświadczeń, w dużej mierze był jedynie ich teologiczną projekcją. Było to głębokie przeświadczenie, że praktyka zgodna jest ze znaną im teorią. Obraz ten zmienił się dopiero za sprawą współczesnych dialogów, które wprowadziły w krąg zainteresowań obydwu Kościołów także doświadczenie duchowości. Relacja Melanchtona i Demetriososa nie mogła być wystarczającym materiałem do poznania specyfiki Kościoła Wschodniego. Niemniej okazała się wystarczająca dla wzbudzenia wzajemnego zainteresowania i podjęcia dialogu. Wittenberski profesor nie doczekał odpowiedzi na swój list oraz załączony do niego przekład *Augsburskiego Wyznania Wiary* – zmarł 19 kwietnia 1560 roku w Wittenberdze.

Wysiłki Filipa Melanchtona zmierzające do nawiązania dialogu z Patriarchatem Ekumenicznym, z uwagi na sytuację geopolityczną na Balkanach, nie miały szansy powodzenia za jego życia. Grecki przekład *Konfesji Augsburskiej* dotarł do Fanaru dopiero w 1574 roku⁵³. List Filipa Melanchtona oraz *Wyznanie*

---

⁵¹ D. Wendebourg, *Confessio Augustana und orthodoxe Lehrbekenntnisse des 16./17. Jahrhunderts*, Chania 1980, s. 2.

⁵² D. Wendebourg, *Confessio Augustana ...*, dz. cyt., s. 2.

⁵³ Patriarcha Joazaf II, do którego adresowana była korespondencja Filipa Melanchtona, zmarł w roku 1565, zaś jego następcą został Metrofanos III, którego miejsce siedem lat później zajął Jeremiasz II Tranos, piastujący swą funkcję do roku 1579, na jego ręce dotarł list z Wittenbergi, por. *Encyklopedia Katolicka* [dalej: EK], t. 3, Lublin 1979, s. 850.

Augsburskie, znalazły zainteresowanie u Patriarchy Jeremiasza II, lektura ta doprowadziła do nawiązania korespondencji z profesorami teologii uniwersytetu w Tybindze, który prowadzony był w latach 1574 - 1581⁵⁴. W tym czasie to właśnie wszechnica w Tybindze stała się matecznikiem reformacji⁵⁵. Prawosławni i luteranie postawili sobie wówczas za cel budowanie porozumienia pomiędzy obiema tradycjami tak, aby w perspektywie dialogu mogło dojść do odnowienia utraconej jedności między Wschodem a Zachodem.

Podjęcie dialogu, przez grono profesorów z Tybingi, związane było z pozycją uniwersytetu, który w drugiej połowie XVI wieku zaliczał się do wąskiego grona wiodących uczelni luteranizmu. Także profesor Jakub Andreae (1528-1590), od roku 1561 wielki kanclerz uniwersytetu w Tybindze, uchodził za jednego z bardziej wpływowych teologów luterskich swoich czasów, którego autorytet wykraczał poza rodzimą uczelnię, i predestynował go do miana promotora dialogu⁵⁶. Drugą z kolei osobą, bezpośrednio zaangażowaną w redagowanie treści listów kierowanych do Patriarchy, był profesor filologii klasycznej – Martin Crusius (1526-1607)⁵⁷. Wokół tych dwóch osób zebrało się grono teologów uniwersyteckich oraz hierarchów związanych ze stutgarckim ośrodkiem kościelnym, dla których sprawa dialogu z prawosławiem stała się priorytetem na najbliższe osiem lat⁵⁸.

Grecki przekład *Augsburskiego Wyznania Wiary* autorstwa Filipa Melanchtona oraz kontynuacja dialogu podjęta przez profesorów uniwersytetu w Tybindze, stanowią pierwsze działania ekumeniczne w nowożytnej historii Kościoła. Mimo że wymiana korespondencji w drugiej połowie XVI wieku trwała zbyt krótko, aby mogła doprowadzić do jakichkolwiek ustaleń, to jednak

⁵⁴ W okresie właściwym dla poruszanego tematu patriarchami Konstantynopola byli kolejno: Jeremiasz II Tranos (1572-1579), Metrofanes (1579-1580), powtórnie Jeremiasz II Tranos (1580-1584), por. tamże.

⁵⁵ D. Wendebourg, *Confessio Augustana ...*, dz. cyt., s. 3.

⁵⁶ Jakub Andreae, teolog ewangelicki, autor układu *Formuły Zgody*, por. *Księgi Wyznaniowe Kościoła Luterskiego*, Bielsko-Biała 1999, s. 387-525, por. D. Wendebourg, *Reformation und Orthodoxie ...*, dz. cyt., s. 33-35.

⁵⁷ Profesor uniwersytetu w Tybindze, wybitny grekysta, nauczyciel retoryki. Z powodu dużego zainteresowania jego wykładami, szczególnie studentów pochodzenia greckiego, musiano zbudować nową, przestronną salę wykładową. Świadectwem niezwyklej staranności Martina Crusiusa jest dwudziestotomowy zbiór przygotowanych przez niego kazań w języku greckim, por. K. H. Suchland, *Das Byzanzbild des Tübinger Philhellenen Martin Crusius (1526–1607)*, Würzburg 2001.

⁵⁸ D. Wendebourg, *Confessio Augustana ...*, dz. cyt. s. 4.

w listach do Patriarchy Ekumenicznego i odpowiedziach Jeremiasza II⁵⁹, wyartykułowana została większość tematów, które stały się kluczowymi we wspólnie prowadzonych rozmowach dwustronnych. Spośród nich - społeczno-polityczne - były przedmiotem dialogu niemieckich luteran z teologami prawosławnymi Patriarchatu Moskiewskiego w dobie przemian społeczno-politycznych lat 80-tych i 90-tych XX wieku⁶⁰.

Dialogi bilateralne Kościołów luterzańskich i prawosławnych stanowią dziś istotną część ich ekumenicznej aktywności. Niejednokrotnie były to próby nawiązania relacji o charakterze eksperymentalnym; ich zadaniem było badanie obszarów możliwego porozumienia, ustalenia hierarchii prawd⁶¹ dialogu oraz wskazanie priorytetów. Doświadczenia wyniesione ze wszystkich spotkań bilateralnych posłużyły jako baza dla rozmów wielostronnych, znajdując często swą kontynuację w pracach badawczych teologów obydwu tradycji. Powyższe, stanowią niezbędny przyczynek dla bardziej zaawansowanych przedsięwzięć, które

---

⁵⁹ Patriarcha Joazaf II, do którego adresowana była korespondencja Filipa Melanchtona, zmarł w roku 1565, zaś jego następcą został Metrofanes III, którego miejsce siedem lat później zajął Jeremiasz II Tranos, piastujący swą funkcję do roku 1579, na jego ręce dotarł list z Wittenbergi. W okresie właściwym dla poruszanego tematu patriarchami Konstantynopola byli kolejno: Jeremiasz II Tranos (1572-1579), Metrofanes (1579-1580), powtórnie Jeremiasz II Tranos (1580-1584), por. *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, s. 850. Korespondencja pomiędzy Patriarchatem Ekumenicznym a teologami luterzańskimi z Tybingi została opublikowana w pracy: H. Schäder, *Wort und Misterium, Der Briewechsel uber Glauben und Kirche 1573 bis 1581 zwischen den Tübinger Theologen und dem Patriarche von Konstantinopel*, Witten 1957. Pierwszy list strony ewangelickiej ostatecznie zredagowany został w czerwcu 1577 r., drugi list nosi datę dnia św. Jana 1580 r., trzeci list, zamykający korespondencję, wysłany został w grudniu 1581 r. [w:] *Acta et Scripta ...*, dz. cyt., s. 371-380, 147-199, 268-349. Po stronie prawosławnej mamy pierwszą odpowiedź Patriarchy z 15 maja 1575 r., drugi list Patriarchy Jeremiasza II z maja 1579 r., oraz trzeci list z czerwca 1581 r. [w:] J. Karmiris, *Ta Δογματικα και Συμβολικα Μνημεια της Ορθοδόξου Καθολικης Εκκλησίας*, Ateny 195, s. 376-432, 515-555, 556-489. Listy strony prawosławnej, zostały opublikowane we fragmentach w książce Elżbiety Przybył, por: E. Przybył, *Kościoły orientalne i prawosławne*, Kraków 2006, s. 270-296.

⁶⁰ K. Schwarz, *Dialog der EKD mit orthodoxen Kirchen*, [w:] *Was hat die Ökumene gebracht? Fakten und Perspektiven*, pod red. H. Brandt, J. Rothermundt, Gütersloh 1993, s. 69-70.

⁶¹ Zasada interpretowania teologicznych kazusów oparta na analizie ich relacji do centralnych prawd wiary, takich jak np. usprawiedliwienie z łaski przez wiarę. Mimo iż całe Objawienie jest przedmiotem wiary, to jednak istnieje w teologii podział na pryncypia i adiafora. Por. S. Pawłowski *Zasada hierarchii prawd wiary. Studium ekumeniczno-dogmatyczne na podstawie najnowszej myśli teologicznej (1984-2003)*, Lublin 2004. Zasada hierarchii prawd została zastosowana przez Filipa Melanchtona przy tworzeniu układu *Augsburskiego wyznania wiary*; podział na *główne artykuły wiary* oraz *artykuły, w których się rozpatruje zniesione nadużycia*.

realizowane są przez obydwie tradycje na poziomie dialogu światowego. Taka forma rozmów, prowadzonych najpierw na najniższym poziomie, posłużyła w następnej kolejności do prac komisji powołanej przez Światową Federację Luterąską i Patriarchat Ekumeniczny⁶². Dokumenty będące owocem rozmów dwustronnych były każdorazowo analizowane w pracach Wspólnej Komisji jako źródło i świadectwo wcześniejszego porozumienia. W pracach Wspólnej Komisji Dialogu Luterąsko-Pravosławnego zyskały one szerszy kontekst i większą rangę. Niewątpliwą wartością spotkań dwustronnych jest fakt, iż rozdziły się z lokalnej potrzeby zbliżenia i były realizowane w wielu miejscach jednocześnie. Mamy tu do czynienia z procesem, jaki realizował się samorzutnie, co daje świadectwo determinacji zarówno luteran jak i prawosławnych w dążeniu do pojednania podzielonych tradycji chrześcijańskiego Wschodu i Zachodu.

Przerwany na stulecia dialog, został ponownie podjęty. W roku bieżącym obchodzimy trzydziestolecie odnowienia rozmów teologicznych pomiędzy Patriarchatem Konstantynopolitańskim a Światową Federacją Luterąską a tym samym jubileusz powołania Wspólnej Komisji Dialogu Luterąsko-Pravosławnego.

ANEKS

Współczesne dialogi prawosławno-luterańskie

1. Wspólna Komisja Luterąsko-Pravosławna 1981-2011

- 1.1. Objawienie Boże (Allentown – USA, 23-30.05.1985)
- 1.2. Pismo i Tradycja (Akademia Pravosławna, Kreta – Grecja 27.05-04.06.1987)
- 1.3. Kanon i inspiracja Pisma Świętego (Bad Segeberg, 01-07.09.1989)

Autorytet Kościoła i w Kościele

- 1.4. Sobory ekumeniczne (Sandbjerg Dania, 05-10.07.1993)
- 1.5. Rozumienie zbawienia w świetle soborów ekumenicznych (Limassol Cypr, 02-07.08.1995)
- 1.6. Zbawienie: łaska, usprawiedliwienie i synergizm (Sigtuna 31.07.-08.08.1998)

---

⁶² Dialog XVI-wieczny został odnowiony i jest kontynuowany od trzydziestu lat w ramach Wspólnej Komisji Dialogu Luterąsko-Pravosławnego, por. *Studia i Dokumenty Ekumeniczne*: nr 1(47), Warszawa 2001, s. 123-126; nr 2(50), Warszawa 2002, s. 75-85; nr 1(52), Warszawa 2003, s. 137-139; nr 1(66), Warszawa 2010, s. 110-134.

Misterium Kościoła

- 1.7. Słowo i sakramenty (misteria) w życiu Kościoła (Damaszek, Syria, 03-10.11.2000)
1. 8. Misterium Kościoła: misteria/sakramenty jako środki łaski (Oslo, Norwegia, 03-10.10.2002)
- 1.9. Chrzest i krzyżmo, jako sakramenty inicjacji w Kościele (Duráu, Rumunia, 06-16.10.2004)
- 1.10. Święta Eucharystia w życiu Kościoła (Bratysława, Słowacja 02-09.11.2006)
- 1.11. Święta Eucharystia w życiu Kościoła, przygotowanie celebracji eucharystycznej oraz implikacje ekologiczne i społeczne (Paphos 30.05.-07.06.2008)
- 1.12 Natura, atrybuty i misja Kościoła (Wittenberga 31.05.-07.06.2011)

Kościół Luterski w Finlandii – Kościół Prawosławny Patriarchatu Moskiewskiego w Finlandii 1970–2002

- 2.1. Eucharystia jako manifestacja jedności wiary. (Turku 19-22.03.1970)
- 2.2. Eucharystia i jej ofiarniczy charakter oraz: sprawiedliwość i przemoc. (Zagorsk 12-16.12.1971)
- 2.3. Eucharystia i kapłaństwo. Działania na rzecz pokoju w Kościołach chrześcijańskich dziś. Chrześcijańska nauka o zbawieniu. (Jarvenpaa 05.1974)
- 2.4. Zbawienie jako usprawiedliwienie i przebóstwienie. Zbawienie jako królestwo pokoju: kwestia wiary i zadania etyczne. (Kijów 07.1977)
- 2.5. Wiara i wolność jako elementy zbawienia. Podstawy teologiczne dla chrześcijańskiego zaangażowania na rzecz pokoju. (Turku 07.1980)
- 2.6. Natura Kościoła. Zaangażowanie Kościołów na rzecz pokoju w nowoczesnym świecie. Świętość – uświęcenie – święci. (Leningrad 05-06.1983)
- 2.7. Kazanie na górze i zaangażowanie Kościołów na rzecz pokoju we współczesnym świecie. (Mikkeli 07.1986)
- 2.8. Stworzenie boże. Odpowiedzialność człowieka za boże stworzenie (Pyhtitsa/Leningrad 09-19.07.1989)
- 2.9. Nauka apostołska w Nowym Testamencie i starożytnym Kościele. Wyznawanie apostołskiej wiary dziś. Czynienie widzialnym wyznania apostołskiego w życiu Kościoła. Świadectwo apostołskiej wiary dla świata (Jarvenpaa 1992)
- 2.10. Misja Kościoła – w dziele pojednania między Kościołami i w społeczeństwie. (Kijów 27.08.-05.09.1995)

- 2.11. Wolność chrześcijanina, wolność Kościoła i wolność religijna. (Lappeenranta 12-19.10-1998)
- 2.12. Podsumowanie dialogu z lat 1970-1998. (Moskwa 27.09.-05.10.2002)

Kościół Luterski w Finlandii – Autokefaliczny Kościół Prawosławny w Finlandii 1989-1999

- 3.1. (Mikkeli 1989)
- 3.2. (Valamo 1990)
- 3.3. (Jarvenpaa 1991)
- 3.4. (Lisalmi 1993)
- 3.5. Powszechne kapłaństwo, praca, bezrobocie i prawa człowieka. (Kouvola 12-13.03.1996)
- 3.6. Sakramenty. Kościół, święte misteria – Kościół nadzieją świata. (Joensuu 19-20.04.1999)

Ewangelicki Kościół Niemiec (RFN) – Kościół Prawosławny Patriarchatu Moskiewskiego 1959-1992

- 4.1. Tradycja i usprawiedliwienie z wiary. (Arnoldshain 27-29.10.1959)
- 4.2. O dziełach Ducha Świętego - nabożeństwo, sakramenty, synody. (Zagorsk 21-25.10.1963)
- 4.3. Pojednanie. Niemiecko–rosyjska dyskusja o pojednaniu. (Höchst/Odenwald 03-08.03.1967)
- 4.4. Chrzest – nowe życie – służba. Dialog o chrześcijańskiej odpowiedzialności za świat. (Leningrad 12-19.09.1969)
- 4.5. Zmartwychwstały Chrystus i zbawienie świata. (Kirchberg 20-28.10.1971)
- 4.6. Eucharystia. (Zagorsk 26-29.11.1973)
- 4.7. Ofiara Chrystusa i ofiara chrześcijan. Rozmowy o znaczeniu ofiary w Sakramencie Ołtarza. (Arnoldshain 06-10.06.1976)
- 4.8. Nadzieja na przyszłość ludzkości w obietnicach bożych. (Odessa 10-13.10.1979)
- 4.9. Urząd kościelny i sukcesja apostołska. (Schloß Schwanberg 12-17.10.1981)
- 4.10. Posługiwanie biskupie w Kościele. (Kijów 25-29.09.1984)
- 4.11. Królewskie kapłaństwo ochrzczonych i apostołski urząd Kościoła. (Mülheim 27.4.-03.05.1987)
- 4.12. Życie Kościoła i jego świadectwo jako wyraz świętości i katolickości. (Mińsk 21-27.04.1990)
- 4.15. Rola Kościoła w odnowionym społeczeństwie. (Zagorsk 01-06.10.1990)

- 4.16. Ocena i osiągnięcia paralelnych dialogów Ewangelickiego Kościoła Niemiec (RFN) i Związku Kościołów Ewangelickich (NRD). Kościół jako społeczność świętych i jego świadectwo w świecie. (Bad Urach 19-27.10.1992)
- 4.17. Kościół i naród we wspólnocie europejskiej. (Mińsk 23-27.05.1998)

Ewangelicki Kościół Niemiec (RFN) – Patriarchat Ekumeniczny 1969-1994

- 5.1. Dialog wiary i miłości. (Konstantynopol 16-19.03.1969)
- 5.2. Chrystus – zbawienie świata. (Arnoldshain 04-08.10.1971)
- 5.3. Obraz człowieka w prawosławiu i protestantyzmie. (Chambésy 02-05.10.1973)
- 5.4. Epikleza do Ducha Świętego w Sakramencie Ołtarza. (Friedewald 06-09.10.1975)
- 5.5. Eucharystia i kapłaństwo. (Bonn-Beuel 20-25.02.1978)
- 5.6. Ewangelia i Kościół. (Stapelage 02-06.10.1981)
- 5.7. Przekaz Ewangelii i sprawowanie Świętej Eucharystii. (Kavala 03-08.10.1984)
- 5.8. Działanie Ducha Świętego w doświadczeniu Kościoła. (Hohenwart 28.09.-07.10.1987)
- 5.9. Życie w mocy Ducha Świętego (Kolumpari/ Kreta 26.05.-04.06.1990)
- 5.10. Dzieło Kościoła w świadectwie i posługiwaniu (Iserlohn 05-06.1994)
- 5.11. Kosmos jako dzieło Boże – Kościół wobec problemów ekologii. (Rodos 21-27.10.1997)
- 5.12. Kościoły wobec integracji europejskiej. (Havel-Brandenburg 30.06.-06.07.2001)

Ewangelicki Kościół Niemiec (RFN) – Kościół Prawosławny Patriarchatu Rumuńskiego 1979-2002

- 6.1. Pismo Święte, Tradycja i wyznanie. (Goslar 19-23.11.1979)
- 6.2. Sakramenty w *Confessio Augustana* oraz w prawosławnej wyznaniowości przelomu XVI i XVII wieku. (Jassy 24-26.10.1980)
- 6.3. Pokuta i spowiedź w wierze i życiu naszych Kościołów oraz ich znaczenie w odnowieniu i uświęceniu chrześcijan. (Hüllhorst 28.05-05.06.1982)
- 6.5. Zbawienie w Jezusie Chrystusie i zbawienie świata. (Techirghiol 06-11.05.1985)
- 6.6. Usprawiedliwienie i przemienienie (Theosis) człowieka przez Jezusa Chrystusa. (Kirchberg 18-27.05.1988)

- 6.7. Chrzest jako przysposobienie do nowego życia i powołanie do duchowej walki naśladowców Jezusa Chrystusa (synergia). (Curtea de Arges 11-20.06.1991)
- 6.8. Społeczność świętych – powołanie naszych Kościołów oraz ich rola w zsekularyzowanym świecie. (Selbitz 27.11.-05.12.1995)
- 6.9. Służba i pojednanie. Integracja europejska jako wyzwanie dla naszych Kościołów. (Bukarest 03-08.10.1998)
- 6.10. Kościół i jego polityczno-społeczna odpowiedzialność dziś. (Hernhut 07-12.10.2000)
- 6.11. Istota i jedność Kościoła chrystusowego – różnorodność Kościołów w historii. (Cluj-Napoca 14-20.10.2002)

Związek Kościołów Ewangelickich (NRD) – Kościół Prawosławny Patriarchatu Moskiewskiego 1974-1990

- 7.1-4 (Zgorsk I – IV)
- 7.5. Struktury kościelne i rzeczywistość sukcesji apostołskiej. (Zgorsk V)
- 7.6. Rola Kościoła w odnowionym społeczeństwie. (Zgorsk VI, 01-06.10.1990)

Związek Kościołów Ewangelickich (NRD)/Ewangelicki Kościół Niemiec (RFN) – Kościół Prawosławny Patriarchatu Bułgarii 1981-1986

- 8.1. (Sofia 26-29.01.1981)
- 8.2. (Eisenach 25-27.10.1984)
- 8.3. (Sofia 06-11.10.1986)

Luterański Kościół Ameryki (USA) – Autokefaliczna Kościół Prawosławny w Ameryce 1983-1993

- 9.1. Zbawienie w Chrystusie
- 9.2. Teologia trynitarna – stanowisko luterańsko-prawosławne

Zusammenfassung: Philipp Melanchthon als der Wegbereiter des Dialogs mit der Ostkirche

Philipp Melanchthon (1497-1560), mit seiner inklusiven Perspektive in evangelischer Ekklesiologie, war wie ein Theologe von heute. Zu den wichtigsten dogmatischen Themen des sechzehnten Jahrhunderts, die auch im modernen ökumenischen Dialog weitergeführt werden, soll man die *Confessio augustana graeca* – die von Melanchthon ins griechische Übersetzte *Augsburgische Konfession* – und die theologische Korrespondenz zwischen dem Patriarchen von Konstantinopel Jeremiah II und dem lutherischen Theologen der Universität Tü-

bingen, erwähnen. Die beiden wurden als Protagonisten in der Geschichte des ökumenischen Dialogs betrachtet. Bei der Übersetzung der *Augustana* hat Philipp Melanchthon statt der apologetischen Themen, die Begriffe der Orthodoxie und der Wiedergeburt bewusst betont, um die theologische Sensibilität des Ostens zu beachten. Auch im liturgischen Kontext kommt die griechische Version der Mentalität der Griechen entgegen. Zu den wichtigsten Initiativen des deutschen Reformators gehörte die zweiseitige Annäherung der Reformation und der Orthodoxen Kirche, die im interkonfessionellen multilateralen Dialog des XX-sten Jahrhunderts wiedererneuert wurde.

Schlüsselwörter: Reformation, Orthodoxe Kirche, Dialog, Ökumene

Roman Pracki (1971) – duchowny luterański, proboszcz parafii ewangelicko-augsburskiej w Krakowie, absolwent Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie oraz Instytutu Ekumenicznego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, współpracownik Instytutu Liturgicznego na Uniwersytecie Papieskim w Krakowie.